

FRANZ HODJAK ESETE AZ *ECHINOX*SZAL. A HÁROMNYELVŰ LAP LEGTÖBBET PUBLIKÁLT NÉMET ÍRÓJA

Kulcsszavak: *Echinox*; Franz Hodjak; műfordítás; multikulturalitás; metaforikusság

Az *Echinox* háromnyelvű folyóirat 1970/6–7. számában, vagyis az indulás után másfél évvel a következő kérdést teszi fel Peter Motzan, a német oldal szerkesztője Franz Hodjaknak: mit jelent számára az *Echinox*? Hodjak pedig a következőképpen válaszol: „Mindenekelőtt a veletek, hasonló gondolkodásúakkal való együttműködést, az itteni és mostani teljes irodalmi élettel való kapcsolatot. Bepillantást az újságszerkesztésbe, és nem utolsósorban értékes barátságokat a legfiatalabb román költőkkel, akikről később minden bizonnyal még hallani fogunk.”

Nem véletlenül választottam jelen idézetet tanulmányom kezdőakkordjának: ebben a néhány sorban benne rejlik mindaz, ami Franz Hodjaknak az *Echinox*hoz, a benne közölt saját és mások szövegeihez, illetve a szerzőkhöz való viszonyulását jelzi. Ezt a hármasságot igyekszem a továbbiakban felvázolni a folyóirat első három évfolyamán keresztül, a Hodjak-szövegek kvantitatív és kvalitatív vizsgálatával. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy ebben az időszakban milyen gyakorisággal jelennek meg Franz Hodjak szövegei más német szerzőkhöz képest, milyen jellegű szövegeket publikál, és ezek mennyire lépik át a német oldal kereteit, és kerülnek be a román, illetve magyar részbe. Ezek az aspektusok arra is fényt deríthetnek, hogy milyen helyet és szerepet játszott a fiatal, huszonéves költő-író, műfordító Hodjak a folyóiratban, és általában a korabeli időszak irodalmi életében, illetve mennyire határozták meg további irodalmi munkásságát: írói és szerkesztői tevékenységét egyaránt.

Mielőtt rátérnék a lapszámok lajstromozására, következzenek néhány gondolat a lapról.¹ Az *Echinox* folyóirat 1968-ban, a liberalizáció csúcán, az „olvasás” rövid

* SZENKOVICS Enikő (1974), doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola, Kolozsvár, groszcsek@gmail.com

1 Magáról a folyóiratról, a lapindítás körülményeiről korábban bővebben írtam, lásd például a következő két tanulmányt: *A fordítás mint a transzkulturalitás gyakorlata. Az Echinox folyóirat indulása*. Szépirodalmi Figyelő 19(2020). 3. sz. 44–63; illetve *Echinox – siker- vagy kudarc történet? = Certamen IX. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. EGYED Emese–PAKÓ László. EME, Kvár, 2022. 81–92.

időszakában jött létre felső utasításra, miután az évek óta működő Echinon irodalmi kört szervező román filológus hallgatók azonos névvel folyóiratot szerettek volna indítani, és miután a magyar diákoknak nem engedélyezték az *Új Hajtás* címmel tervezett lapot. E kezdeményezések helyett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem vezetősége egy háromnyelvű lap létrehozását támogatta, a német egyetemistáknak (akiknek viszont hasonló igényük nem volt) is felkínálva benne közlési lehetőséget. Természetesen a román és magyar diákoknak az önálló román és magyar lapok fejében felajánlott csere nem volt ínyére, de visszautasítani sem akarták, mert ahogy Jordáky Lajos mondta Rostás Zoltánnak, amikor ez ügyben, tanácsát kérve megkereste:

„(...) a magyarságnak ezer éve ez a drámája: vagy mindent, vagy semmit. Ez egy baromság. Ha adnak neked egy – mutatta a tenyerét – egy ennyi felületet, fogadd el, aztán te dönts el, te harcold ki, hogy abban milyen minőségű szöveg jelenjen meg”.²

Ilyen körülmények között indult hát a lap, és élve a lehetőséggel, a kezdő szerkesztők, akiknek ráadásul tapasztalatuk sem volt lapcsinálás terén, a maximumot igyekeztek kihozni belőle, már amennyire ezt a terjedelmi korlátok megengedték. Elgondolkodhatunk azon a kérdésen, hogy mennyiben kellene más jellegű lappal számolnunk akkor, ha a háromnyelvűséget maguk a diákok kéri, tehát ha nem fentről, hanem alulról érkező kezdeményezéssel van dolgunk, és ha nincs meg az egyetem biztosította intézményes háttérük. Illetve az is elgondolkodtató, hogy e háttér, konkrétan pedig a kiadási költségek hiányában milyen hosszú életű lett volna a lap. A közel fél évszázaddal azelőtt, saját kezdeményezésre indult többnyelvű folyóiratokról ugyanis, amelyek nem rendelkeztek biztos intézményes és anyagi háttérrel, elmondhatjuk, hogy nem voltak hosszú életűek, csak néhány számot, legfeljebb néhány évet értek meg. Ezek az *Aurora* kétnyelvű (román és magyar) irodalmi, művészeti, színházi és társadalmi hetilap Nagyváradon, mely hat hónapig működött (1922. december–1923. június), a *Cultura* román–magyar–német–francia folyóirat Kolozsváron, mely a tudomány, irodalom és művészet terjesztésére jött létre 1924-ben, azonban csupán négy számot ért meg, illetve a *Banatul* képes havi kulturális folyóirat Temesváron 1926–1928 között, mely a *Cultura* mintájára alakult, és kezdetben ugyan román, magyar és német nyelvű volt, később azonban román fordításban közölte a kisebbségi írók műveit, tanulmányait.³ Ilyen szempontból tehát az *Echinon* vonatkozásában elmondható, hogy pozitív hozzádéma volt a mesterségesen életben tartott háromnyelvűségnek.

2 Szenkovics Enikő beszélgetése Rostás Zoltánnal. Kézirat, 2021. november 5.

3 Mindhárom lapról lásd bővebben: *Romániai magyar irodalmi lexikon*. I. A–F. Főszerk. DÁVID Gyula. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/> (Utolsó megtekintés: 2022. 03. 27.)

Akár a Ceaușescu-érában oly sokat hangoztatott multikulturalitás lenyomataként is tekinthető ez a háromnyelvű folyóirat, amelyben a nemzetiségek „barátkoztatása” volt a cél, és amely igencsak jól mutatott országon belül és határokon kívül, Nyugaton egyaránt. Joseph Raz és Will Kymlicka a multikulturalizmus társadalomszervezési technikaként való értelmezése kapcsán a kultúra két szintjéről beszél: „arról a kultúráról, amelyet az állam hoz létre, s amellyel magát azonosítja, valamint arról a kultúráról, amelyet a kisebbségi közösségek, illetve intézmények reprodukálnak”.⁴ A különböző számokat lapozgatva úgy látom, hogy az *Echinox* folyóirat e kétféle kultúrát találkoztatja, nem kis sikerrel: a kommunista ünnepek, évfordulók alkalmából a párt-nak „kiszóló” szövegek tekinthetők a hivatalos szintnek, hisz a kötelező penzum teljesítése után meglehetősen nagy szabadságot biztosítottak a kisebbségek szövegeinek – elsősorban a lap kis példányszáma miatt, amire az alábbiakban még visszatérek. Hogy a multikulturalitás üres szlogenjét hogy sikerült a fiatal diákoknak a lapban tartalommal megtölteniük, hogy mit kezdtek a saját oldalakkal, illetve hogyan lépték át azok kereteit, az alábbiakban fogom bemutatni Franz Hodjak példáján keresztül, akinek az *Echinox*-beli, különböző műfajokban való megjelenését igyekszem feltérképezni.

Az 1944-ben Nagyszebenben született Hodjak a sorkatonaság letöltése és egy év szakképzetlen munkásként való tevékenykedése után, 1965-ben jut be a kolozsvári Babeș-Bolyai Egyetem Bölcsészkarára, német–román szakra. Mivel 1970-ben végrez, úgymond „hivatalosan”, egyetemistaként másfél évig szerzője az 1968 decemberében indult *Echinox*nak, azonban ezt követően is jelen van a hasábjain, 1973-ig mindenképp, igaz, a vége felé enyhén gyérülő megjelenésekkel. Hogy ez a jelenlét milyen formában történik, a továbbiakban fogom szemléltetni.

Az *Echinox* legelső, 1968/1., decemberi számában, amely tulajdonképpen 1969 januárjában jelenik meg, Hodjak neve máris felbukkan, mégpedig a 6., román nyelvű oldalon, összesen hat, Petru Poantă által fordított verssel; a *Reflux* [Reflux], *Și iarăși* [És újra], *Ora* [Az óra], *Lasă* [Hagyd], *Din larg Mioriței* [A nyílt tengerről Mioriță-nak], *Contemplan în seară* [Esti merengés] címűekkel. Az 1969/3., áprilisi számban, immár németül és más romániai német költők (Günther Schulz, Bernd Kolf, Wilhelm Schuster) társaságában, szintén versekkel jelentkezik: a *So komm* [Hát gyere], *Perspektive* [Perspektíva], *Immer* [Örökké], *Schellkraut* [Vérehulló fecskefű] címűekkel.

Ugyanezen évfolyam 5–6., május–júniusi számában első ízben lép színre ebben a lapban műfordítóként: a 19. oldalon román költők versei olvashatók németül, ahol ő Adrian Popescu két versének fordítását (*Durch den Staub* [A poron át], *Schrei nicht* [Ne kiálts]) jegyzi. A másik két költő egyébként Ion Mircea, akinek cím nélküli ver-

4 Lásd FEISCHMIDT Margit: *Multikulturalizmus*. Osiris, Bp., 1997. 22.

sét Peter Motzan, a lap német szerkesztője ülteti át német nyelvre, illetve Dinu Flămând, akinek *Spät* [Késő], *Die Kindheit* [Gyermekkor], *Gefühl um Heraclea* [Hérakleiahoz fűződő érzelem] című versei Ute Berger fordításában jelennek meg.

Szintén újdonságot hoz a következő, 7–8., azaz augusztus–szeptemberi lapszám, melyben Hodjaknak egy rövidprózája olvasható *Im Lift* [A liftben] címmel (*Echinox* 1969/7–8. 18.). Ezzel kapcsolatban jegyezném meg, hogy Franz Hodjak a 89-es fordulatig kizárólag verseket, rövidprózákat, gyerekkönyveket jelentet meg, s csak a cenzúra megszűnésével kezd elbeszéléseket, drámát, majd 1995-től regényeket is írni. Rövidprózájára, a néhány soros szövegekre, a műfajból eredően is ugyanaz a sorok közti olvasás, metaforikus nyelvezet jellemző, mint a verseire, kitűnő példa erre az említett *Im Lift* szövegének első bekezdése:

„Sötétség. Világosság. Gondolatelhárító sötétség. Csupán egy halk zúgás fokozza a várakozást, a telefonkagyló-beli zörejhez hasonló. Majd egy nagy vakító négyszög újbóli felvillanása. A nevetés az ajtók mögé rejlik. Sötétség.”

A bezártság, a sötétség a kommunista rendszer szimbólumává emelkedik, s bár olykor-olykor felvillan a fény, a reménysugár – ám a sötétség a végszó. Rádásul a lehallgatott telefonokat is felidézi a szöveg, ezzel pedig a (szólás)szabadság teljes hiányát, amely még a nevetést is ajtók mögé zárja. Egyetlen alternatíva marad: a várakozás. Furcsának tűnhet az a tény, hogy egy ilyen jellegű, rendszerkritikaként értelmezhető szöveg megjelenhetett akkoriban, ez azonban két dologgal magyarázható: egyrészt az 1969-es év közepe még bőven benne van az „enyhülés, olvadás” időszakában, amikor a kisebbségeknek (is) tett engedmények mellett (pl. a Dacia, Kriterion Kiadó, a Román Televízió magyar adása, lapindítások: *A Hét*, *Karpatenrundschau* stb.) a cenzúra szeme is jobban elsiklott a dolgok felett. Másrészt pedig az *Echinox* folyóirat további évfolyamainak olvasása során világossá válik az, amit Gaal György, a magyar oldalak első szerkesztője, Rostás Zoltán első főszerkesztő-helyettes, illetve Franz Hodjak, a lap rendszeresen közlő szerzője a velük készített interjúk során jeleztek: a kis példányszám, a szűk terjesztési lehetőségek, illetve nem utolsósorban a szakmára korlátozódó olvasóközönség (nyelv, filozófia, történelem szakos diákok) kis létszáma miatt nem jelentett nagy veszélyt, s a cenzúrázást is belső körökben végezték.

„A cenzúra sem volt teljesen a régi, de megvoltak a normái. Az a lap, ami nagyon kevés emberhez jut el, annak több mindent engednek meg. Az a cikk, ami a *Korunkban* ment volna, az az *Igazságban* nem ment volna, ez világos. De volt olyan cikk, ami a *Korunkban* sem ment, de az *Echinoxban* ment. Úgyhogy Gáll Ernő elcsodálkozott,

hogy milyen Hegel-összeállítást jelentettünk meg az *Echinox* magyar oldalain, azt hiszem, hogy '70 nyarán-őszén. Akármit mondanak a román kollégák, az *Echinox*ot nem terjesztették. Volt egyetlenegy dohányáruda a Jókai utca elején jobboldalt, most azt hiszem, zöltséget árulnak ott, és csak ott lehetett kapni. Azon kívül szétszórta, és ami a román kollégáknak nagy erénye volt, ugye eljuttatták a lapot központi kiadványokhoz, Bukarestbe, íróknak, vezető írófiguráknak, tehát ők jól menedzselik magukat.”⁵

Ez az „elindítás” pedig azt eredményezte, hogy a szakmában egyre többen kezdtek felfigyelni, a szakmából legalábbis, a folyóiratra és a benne közlőkre. Hogy milyen presztízse alakult ki a lapnak a hetvenes évek végére, amikor a három B-ként emlegetett Bréda Ferenc, Beke Mihály András és Bretter Zoltán szerkesztette a magyar oldalakat (1977–1979 között), jól szemlélteti Brédának a Martos Gábor azon kérdésére adott válasza, hogy „[m]ekkora hatalom volt Echinox-szerkesztőnek lenni a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján?”:

„Nagy. Nagy hatalom volt – nagyhatalom –: nagy hatalom az itteni kis irodalmi életben. Ez azt jelentette, hogy akit mi publikáltunk, arra felfigyelt az egész irodalom; abból lehetett író, az már közölhetett akármelyik hivatalos nagy lapban; megvolt neki az útlevele. Főképp a szerkesztőségekben olvasták, hogy kit halásszanak majd ki. De mi – hogy mondjam – »szelepként« is használtuk a lapot, tehát az összes másutt kicenzúrázott írásokat közölhattuk, tudniillik az én egyedi dolgom volt, hogy el tudom-e intézni a cenzorral, hogy lehozza, vagy sem.”⁶

Visszakanyarodva az 1969-es évhez, a 9., októberi *Echinox*-számban ismét a román oldalon jelenik meg Hodjak neve, a *Cum învăța Iulio să rădă* [Hogy tanult meg Iulio nevetni] című versével, amelyet Ady Demetrescu és Peter Motzan ültetett át román nyelvre.

Az 1970/12., decemberi szám 14. oldala pedig olyan konstellációt mutat, amely a háromnyelvű lap jellegéhez igazodik: magyar oldalon román és német fiatal költők versei olvashatók Bán Péter fordításában, a következők szerint: Adrian Popescu: *În csak este nyitom ki magam*, Angela Marinescu: *Vad angyal*, Franz Hodjak: *Hagyd*, Adriana Bittel: *Vízkereszt*, Grigore Marcu: *Későre jár*, Günther Schulz: *Metamorfózis*.

5 Szenkovics Enikő beszélgetése Rostás Zoltánnal, 2021. november 23. Kézirat, 3–4.

6 BRÉDA Ferenc: „Ez még mindig ugyanaz a társaság” = *Marsallbot a hátizsákban*. Szerk. MARTOS Gábor. Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, Kvár, 1994.

Számomra az ehhez hasonló oldalak a legizgalmasabbak, amelyeken a három kultúra, irodalom és nem utolsósorban nyelv a műfordítás aktusán keresztül egymás mellé helyeződik, és a lehetőségekhez mérten, még ha szűk keretek között is, de valamelyes betekintést nyújt a másikéba. És itt kihangsúlyoznám a műfordítás szerepét: ennek híján ezek a szövegek nem állhatnának egymás mellett, csak külön oldalakon, a fordítónak köszönhetően viszont (aki a fent említett esetben németből és románból ültette át a szövegeket) párbeszédbe lépnek egymással, kilépnek a saját nyelvük által megszabott keretek közül. Jó példa ez a műfordítás/műfordító kapcsolatteremtő, híd-szerepére. Vincze Ferenc a romániai német irodalom fordításáról állítja a következőket, magyar szemszögből közelítve a problémához, gondolatai azonban bármely nyelvre általánosíthatók:

„(...) miért is fordítjuk a »romániai német irodalmat«? Nem csupán és nem elsősorban azért, hogy megőrizzük, sokkal inkább azért, hogy ezek a szövegek bekerüljenek a magyar kultúra közegébe, hogy megjelenítsenek egy másfajta világlátást, megjelenítsék a Másikat, aki rávilágíthat és felmutathatja a saját Másságunkat, és ezáltal Kelet-Európa kellemes kulturális heterogenitását”.⁷

Az előbb említett konstellációhoz hasonló próbálkozás a következő, 1970/1–2. számbeli, viszont kevésbé sikeres, ha mondhatjuk, kevésbé demokratikus: a 6–7-es dupla oldalon összesen 22 költő 22 verse olvasható az ECHINOX POEZIE rovatban, ám van egy a bökkenő: a 22-ből csupán kettő német: Franz Hodjak, Günther Schulz és egy magyar költő: Kiss András szerepel itt egy-egy verssel: Hodjak *Totuși vino* [Mégis gyere], Schulz *Noiembrie* [November] című verse Grigore Marcu fordításában, illetve Kiss András *În parcul copiilor* [A gyerekparkban] című verse Victoria Gaidoș tolmácsolásában. Ha e számokat az *Echinox* folyóirat román, magyar és német oldalaira próbálnánk rávetíteni, akkor is érthetetlen ez az arány, mert ez alapján több magyar vers lenne elvárható (24 oldalból 20 román, 3 magyar és 1 német oldal szokott lenni). Hogy miként szerveződött ez a két oldal ilyenformán, azt csak találgatni lehet: vagy nem kértek be több verset a német és magyar költőktől, vagy nem gyűlt több össze. Hogy a fordítón mulott volna, azt igencsak kétlem, mert ahogy Gaal György fogalmazott egy interjúban: „Bán Péter olyan mennyiségben szállította

7 VINCZE Ferenc: *A fordítás mint Kelet-Európa transznacionális reprezentációja. A romániai német irodalom magyar fordításai = Kulturális transzferek. Történelmi és irodalmi diskurzusok a magyar és a román irodalmi térben.* Szerk. MISKOLCZY Ambrus–NAGY Levente–VINCZE Ferenc. Napkút, Bp., 2019. 342.

a tolmácsolásait, hogy annak csak töredékét tudtam a lapba betenni”.⁸ Ugyanebben a lapszámban egyébként Hodjak a 23., német oldalon is szerepel, ahol másik három fiatal, romániai német költő (Bernd Kolf, Günther Schulz és Wilhelm Schuster) mellett *Ausweg* [Kiút] címmel verset közöl. A következő, 3-as számból ezzel szemben teljesen kimaradt a német oldal.

Annál érdekesebb az 1970/5., májusi szám: a 12. oldalon Hodjak *Zwischen Ebbe und Flut* [Apály és dagály között] című versét olvashatjuk a bal oldali hasámban, a két középső hasáb Peter Motzannak az említett versről szóló elemzése, melyet megelőző egyfajta fogódzó a Hodjak-versek olvasásához (mely egyébként kiemeli a szövegei többsíkúságát, a belső történést a külsővel szemben, a metaforikusságot). A jobb oldali hasáb pedig Hodjak: *Blenden zum Gedicht* [A vers reflektorfényben] című szövegét hozza, mely a versről való eszmefuttatását tartalmazza, egy-egy saját versből vett idézettel megfűszerezve. Nemcsak azért érdekes ez a háromhasábos szöveg, mert költőket ritkán látunk ilyen formában, a saját versvilágukra vonatkoztatva nyilatkozni a versről, hanem mert ugyanakkor azt is jelzi, hogy fogódzóra van szükség Hodjak olvasásához, aki már akkor egyértelműen más formanyelvet használt, mint az idősebb generáció német költői. Peter Motzan, aki egyébként mind a mai napig az egyik legjelentősebb romániai német irodalomkritikus, és aki ezzel az új költő- és írógenerációval „nőtt fel”, új értelmezési sémával, dekódolási lehetőségekkel próbálja segíteni a fiatal olvasókat. (Azóta számos irodalomtörténeti munkát, antológiát, kritikagyűjteményt adott ki, amelyek igen hasznosak a romániai német irodalmat kutatók számára.)

És most ismét műfajváltás következik: az 1970/6–7. szám 17. oldalán olvasható az az interjú *Schlussstrich und Fazit der Perspektiven* [A perspektívák lezárása és összegzése] címmel, amelyből az előadásom elején idéztem. Franz Hodjakot, illetve a másik, ebben az időszakban szintén gyakran publikáló német költőt, Bernd Kolfot faggatja a szerkesztő, Peter Motzan indulásról, megérkezésről, jövőbeni, egyetemvégzés utáni tervekről, perspektívákról. Igen érdekes a Hodjakra vonatkozó felvezetés, mely a frissen végzett filológus hallgatót helyezi el az aktuális irodalmi életben. Ebből idézek:

„Franz Hodjak, 1966 óta publikálsz folyamatosan a *Neue Literatur* folyóiratban, a *Neuer Weg* napilap rendszeresen közli verseidet. Az olyan szigorú kritikusok is, mint Michael Markel, a legutóbbi irodalmi körön a te szövegeidet dicsérte, néhány hónapja, legfiatalabb szerzőként, a *Worte und Wege* [Szavak és utak] című antológiában jelent meg szöveged, és a *Neuer Weg* potenciális munkahelyként kacsintgat feléd...”

8 Szenkovics Enikő beszélgetése Gaal Györggyel, az *Echinox* folyóirat magyar oldalainak első szerkesztőjével. Kézirat, 2021. 3.

E néhány sorból is jól látszik, hogy bár Hodjak még „csak” egyetemista, nagyon is jelen van az irodalmi élet számos területén, miként az is érezhető, hogy az interjúkészítőt nem kis büszkeséggel tölti el az a tény, hogy az *Echinox* hasábjain egy kezdőnek már aligha mondható, immár (el)ismert költő írásai jelennek meg. Ugyanakkor Peter Motzan egy mindhármukat (illetve tágabban értelmezve: a hamarosan egyetemi tanulmányaikat befejező *Echinox*-szerkesztőket, -munkatársakat), a lap további sorsát érintő kérdést vet fel:

„Mivel mindhárman elkötelezettjei vagyunk e lapnak, és a továbbiakban is kapcsolatban akarunk maradni vele: mi történik majd az elmenetelünk után? A főnököm, Ion Pop egy fél éve siránkozik azon, hogy hiányzik az utánpótlás: tíz szerkesztőt veszít el hamarosan, a munkatársak számáról nem is beszélve. Kinek adjuk át a német oldalakat, utasítások és külső segítség nélkül, ahogy a mi esetünkben is volt?”

Akárha kiszólás, üzenet volna ez az akkori német diákoknak, bátorítás, hogy ne hagyják veszni ezt a lehetőséget. Mert még ha igen szűkös keretek között is közölhettek (átlagban egyetlen A3-as oldalon, kivételt képeznek az összevont számok), akkor is esélyt jelentenek főleg a kezdőknek a megnyilvánulásra, a szárnypróbálgatásra, nevük megismertetésére. És ehhez az egy oldalhoz véleményem szerint föltétlenül oda kell számítani azokat a helyeket a lap román és magyar nyelvű oldalain, ahol műveik fordításban jelennek meg (alkalmanként saját fordításukban). Akár terjeszkedési, térnyerési lehetőségnek is tekinthetjük a műfordításokat.

Az 1970/10. lapszám 15., német oldalán Peter Motzan *Wieder wellt sich das Jahr* [Új hullámokat vet az év] című írásában az *Echinox* új évéről értekezik, amely az új tanév okozta változásokat is beharangozza. Bernd Kolfról megemlíti, hogy felvették a *Karpatenrundschau*hoz. A román szerkesztők és állandó szerzők mellett nem elhanyagolható tény, hogy a főszerkesztő-helyettes Rostás Zoltán neve is szerepel – és természetesen a Hodjaké is, akiről, Bernd Kolffal együtt, mint a német oldalak leg-hűségesebb munkatársairól szól. Megjegyzi azonban – és ez jelen kutatás szempontjából is fontos adalék –, hogy az említett szerzők ugyan végeztek már, de továbbra is küldenek szövegeket a lapnak, és reméli, hogy ez a továbbiakban is így lesz. Egyfajta üzenet ez Hodjak, Kolff, illetve a majd őket követők számára, hogy az *Echinox* a jövőben is számít rájuk, ugyanakkor értékítélet is, mely azt rejtí magában, hogy fontosnak tartották az említett fiatal, tehetséges szerzők lapban való jelenlétét.

Hodjak immár egyetemet végzettként jelentkezik a következő, 1970/11., novemberi számban, s nem is akárhogy: egy teljes oldalt szán nekik, ráadásul az 5., román oldalon, ami arra utal, kiegészítve az előbbi gondolatmenetet, hogy nemcsak Motzan és a német olvasók értékelik Hodjak irodalmi munkásságát, hanem a román kollégák

is. Rövid ismertető is olvasható róla életrajzi adatokkal, a debütálás helyével és idejével (*Neue Literatur*, 1966), illetve azon folyóiratok lajstromával, amelyekben publikált, majd az első kötetét is megemlítik (*Brachland* [Parlagföld], Dacia Kiadó, 1970). Az itt közölt versek pedig a következők: *Nave* [Hajók], *Moartea lui Orfeu* [Orpheusz halála], *Ziua a opta* [A nyolcadik nap], *Aceasta a fost ziua cu puf-lumină* [Ez volt a fénypelyhes nap], *Trei insule* [Három sziget], *Anotimpuri* [Évszakok], *Încă-n multe pinițe* [Még sok pincében], *Zbor spațial* [Térbeli repülés], *Prea surprinzător* [Túl meglepő], *Trunchi de lumină* [Fénytörzs]. Mivel nincs feltüntetve a fordító neve, két dolog feltételezhető: vagy egyszerű mulasztás történt, vagy ő maga ültette át román nyelvre a verseit, mely az ő esetében nem ritka úzus volt.

Az 1971/1–2. számban, a 25. oldalon *Es sind noch Lieder zu singen jenseits der Menschen* [Vannak még énekelni való dalok az embereken túl] címmel Hodjak írása olvasható a Paul Celan-versek nyelvezetéről. Ezúttal a kritikus szemével viszonyul a szöveghez, s innen, egy fél évszázad távlatából visszatekintve, az azóta született Hodjak-versek (vagy akár rövidprózák) olvasatának tapasztalatával bizton lehet állítani: Celan nyelvezete hatással volt írásmódjának alakulására. Elsősorban a hallgatás, elhallgatás aktusát emelném ki ebből az írásból, mint szövegszervező elemet:

„A szó többértelmű utasításként áll [a verseiben], a nyelv gesztus-sá redukálódik. Hasonlóan az ujjal mutogatásra, mellyel a gyermek a környezetének figyelmét akarja felhívni a realitásokra, melyekhez nem találja és nem ismeri a szavakat, ugyanúgy Celan kései versei is rendkívüli gesztusok, amelyek a nyelvi tudatosságon túli realitásra hívják fel a figyelmet. És e gesztusokon túl már csak a teljes elhallgatás található.”

Hodjak későbbi, a hetvenes évektől kezdődően, a politikai és kultúrpolitikai téren bekövetkezett megszorítások idején keletkezett szövegeire egyre inkább jellemző az elhallgatás aktusa, a szó mindkét értelmében: egyrészt (a rendszer figyelő szeme miatt) a ki nem mondhatóság, másrészt a hang elcsuklása, a beszéd, írás abbamaradása értelmében. Ez aztán a néhány soros rövidtörténeteiben csúcsosodik, melyek pont az elhallgatással, a sorok közti olvasással közölnek, üzennek az olvasónak.

Ugyanezen év, 1971 harmadik számában *Literarische Gipfel* [1970 irodalmi csúcsai] címmel tíz német író, költő, irodalomkritikust (Emmerich Reichrath, Franz Hodjak, Arnold Hauser, Michael Markel, Gerhardt Csejka, Paul Schuster, Helga Reiter, Hannes Schuster, Horst Anger és Bernd Kolf) kérnek fel arra, hogy jelöljék meg az elmúlt év legjobb három német könyvét. Közülük nyolcnál szerepel a *Worte und Wege. Junge deutsche Prosa aus Rumänien* [Szavak és utak. Fiatal romániai német próza], ötüknél első helyen, ami az antológiák iránti igényre, azok szerepére is rávilágít, és ugyanakkor egy új, fiatal írógenerációnak a felbukkanásáról tanúskodik. Hodjak

első kötete, bár 1970-ben jelent meg, nem szerepel a lajstromban, ugyanis, mint Motzan a bevezető sorokban megjegyzi, sem az övé, sem az Alfred Kittneré, sem a Werner Bosserté nem jutott még el az olvasóközönséghez, mivel év végén kerültek be a könyvesboltokba. A magyarázkodás, már-már elnézésekérő gesztusa magában rejtí Motzan azon értékítéletét, hogy az említett három szerző könyvei nagyon is hiányoznak a felsorolt címek közül, és a rangsorolásnak is más irányt szabhattak volna.

Az 1971/4-es számban, amelyet (a párt elvárásai szerint) a Román Kommunista Párt ötvenéves jubileumának szentelnek, s ennek megfelelő szövegek is helyet kapnak benne, Hodjak a hiányával van jelen: bár az első oldalon levő tartalomjegyzékben az ő neve is szerepel azok mellett, akiknek a verseit lehozzák, hiába lapoztam ezt a számot, egyetlen sort sem találtam tőle. Ennek okát nem látom másban, mint hogy nem akart részt venni az ünneplésben, (el)hallgatása tehát elhatárolódásként értelmezhető ezen eseménytől. Miként a szerkesztő részéről is: igaz, hogy a 14. oldalon olvasható egy rövid német szöveg eme évforduló kapcsán, ám név (feltehetően a Peter Motzan neve) nem szerepel, csak ennyi: Redaktion, azaz Szerkesztőség. A penzumot tehát, mint minden lapnál, ők is leadták, a név elhallgatása azonban itt is állásfoglalásként értendő.

Újabb érdekes konstellációt mutat az 1972/1-es szám, melyet az *Echinox* harmadik évfordulójára adtak ki: összesen 32 oldalból áll, és a közepén, a 8. és 9. oldalak között egy 14 oldalas függelék található (számozatlan oldalakkal), mely az ECHINOX '71 címet viseli, alcíme pedig: *Retrospectivă la trei ani de apariție a revistei Echinox* [Visszatekintés az *Echinox* folyóirat három évére]. Ennek is külön tartalomjegyzéke van, és érdekessége, hogy ebben a visszatekintő részben csak román nyelvű szövegek találhatók (egy költő – egy oldal), egyetlen német vagy magyar sem, tehát mint gennyi összevont, ünnepi számban, ebben is mintha csak a románok ünnepe lenne, vagy legalábbis csak a román szövegek számára lenne hely biztosítva. Kivételt képez a németeket képviselő Franz Hodjak románra fordított verseivel, s miként a román fiatal költőknek, neki is egy teljes oldalt szánnak. A versek pedig, melyek néhány soros életrajza és egy fotó kíséretében jelennek meg, a következők: *Zbor spațial* [Térbeli repülés], *Trei insule* [Három sziget], *Și iarăși...* [És újra...], *Prea surprinzător* [Túl meglepő], *Anotimpuri* [Évszakok], *Aceasta a fost ziua cu puf-lumină* [Ez volt a fénypelyhes nap], *Contemplare în seară* [Esti merengés], *Totuși vino* [Mégis gyere], *Moartea lui Orfeu* [Orpheusz halála]. Akárcsak a fentebb említett román Hodjak-oldal esetében, itt sem szerepel a fordító(k) neve. Ennek az oldálnak a kapcsán három fontos dologra térek ki. Az egyik az oldal tetején található rövid életrajz, melyben tévesen szerepel a születési hely (Nagyszeben helyett Arad), de ennél sokkal fontosabb az, hogy benne felsorolják mindazokat a lapokat, amelyekben eddig németül, magyarul és románul publikált, a következők szerint: *Karpatenrundschau*, *Die Woche*, *Neuer Weg*, *România Literară*, *Utunk*, *Echinox*. Alig másfél évvel az egyetem elvégzése után tehát már hat lapban közöl, a németek mellett egy románban és egy magyarban

is, és már egy saját kötete is megjelent (a már említett *Brachland*), mindez pedig azt bizonyítja, hogy jócskán benne volt már az irodalmi életben. Ezeket az egyes költők neve mellett megjelent rövid életrajzokat összevetve, egyértelműen megállapítható, hogy a mellékletben közlő szerzők közül ő a legtöbb lapban publikáló író, igaz, versenylőnyben van amiatt is, hogy csupán német folyóiratból négy darab van, s ehhez jönnek hozzá a magyar, román lapok és az *Echinox*.

A másik dolog, amit ezzel az ünnepi függelékben található Hodjak-oldallal kapcsolatban kiemelnék, az, hogy a versek nagy része, szintén román fordításban, már megjelent az *Echinox* korábbi számaiban, tehát már-már válogatásnak is tekinthető, és talán ez is elősegíthette azt, hogy minden nehézség és további fordítói munka nélkül össze lehetett hozni egy általa jegyzett román oldalt, mint egy reprezentatív német oldalt.

A harmadik szembeötlő dolog pedig az ezen az oldalon közölt utolsó vers, az *Orpheusz halála* című (mely az említett, 1970/11., novemberi számban már megjelent), melyet nem lehet nem metaforikusan olvasni (azáltal pedig, hogy a versek között az utolsó, még hangsúlyosabbá válik). Így szól az utolsó szakasza:

„a hét húron túl
egy trák falu a szó
hol az öregek kihaltak
s a fiatalok elhagytak”.

Kiváló példa ez arra, hogyan lehet a sorok közül kiszólni: az adott kor román diskurzusában hangsúlyosan benne levő trák nép (akiktől való származásukat a románok, az akkor egyre nagyobb teret hódító dákoromán elméletek nyomán bizonygatták) Hodjak versében egyértelműen behelyettesíthető a szász néppel, így válik a vers a németeknek a 60-as években elkezdődött, majd a 70-es, 80-as években, illetve a 90-es évek elején csúcspontot elérő kivándorlásának, pontosabban kiárusításának allegóriájává. A hét húr ráadásul rímel az Erdély német neve, a Siebenbürgen hét várára, mely hetes számot Hodjak nagy előszeretettel használja más műveiben is (például a *Homokkal teli bőrönd* című regényében, ahol a kivándorolt, bolyongó Bernd Burger erdélyi bugyit keres: „hét madzagból áll, melyek olyan leheletvékonyak, mint a pókháló szálai, ezeken egykor hét vár függött, amelyek viszont eltűntek, mert mindenki abban bízott, hogy erős várunk nekünk az Isten”⁹).

Az 1972/4-es számban egy újabb áthallásos verset közöl Hodjak, mégpedig Ovidiu Mureșan román fordításában (8. oldal), *Perspectivă* [Perspektíva] címmel (ford. tőlem – Sz. E.).

9 Franz HODJAK: *Homokkal teli bőrönd*. Exit–Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Kvár–Bp., 2020.

„Minden fáról egy gyümölcs
minden gyümölcs zamata –
azt jelenti: megmérgezni.

Minden ajtó előtt egy kéregető
minden kéregető előtt egy asztal –
azt jelenti: tapasztalat nélküli.

Minden dologhoz egy érzék
minden érzékhez egy szó –
azt jelenti: elárulni.

Minden kés mögött egy barát
minden barát mögött egy beavatkozás –
azt jelenti: fejetlenség.

Minden tornyon egy szélkakas
Minden szélkakason a szíved –
azt jelenti: élni.”

A vers végét összeolvasva a vers címével: a perspektívát a szélkakasokra tűzött szívek jelentik, melyek mindenféle széljárásnak ki vannak téve – a perspektíva tehát maga a perspektívanélküliség. Erre csak ráerősítenek egyes kulcsszavak, úgymint a mérég, kéregető, árulás, fejetlenség, melyek a diktatúra alapkérdéseinek, a megalkuvásnak, (ön)feladásnak a szinonimáivá válnak.

Ugyanebben a számban egyébként a 15., magyar oldalon román és költők magyarra átültetett versei olvashatók, a következők szerint: George Bacovia: *Lila Alkonyat* (ford. Madaras István), Adrian Popescu: *Égés*, Franz Hodjak: *Túl korán*, Ion Mircea: *Gyermekláncfüvek* (részlet) (ez utóbbiak Németi Rudolf fordításában).

Szintén az 1972/4-es számban, a 18., német oldalon újabb interjút olvashatunk Franz Hodjakkal, akit immár a Dacia Könyvkiadó szerkesztőjeként kérdeznek. Ami első ránézésre szembetűnik, az a kisbetűs írásmód: sem a mondatok, sem a főnevek kezdőbetűi nem nagyok (ismeretes, hogy a német nyelvben a főneveket nagy kezdőbetűvel kell írni), ez a csupa kis kezdőbetűs írásmód pedig a Hodjak-versek sajátja, és akár udvariassági gesztusként is értelmezhető, a Hodjak-stílushoz való alkalmazkodásként. A kérdéseknél a red., azaz szerk. szerepel, s mivel Peter Motzan mellé Werner Söllner is bekerül az ezt megelőző lapszámtól a szerkesztőségbe,¹⁰ nem tudni, ki

10 Az 1972/3-as szám kolofonja átkerül a 2. oldalról a 23. oldalra, s a következő szerkesztőségbeli változásokat vehetjük észre: Rostás Zoltán helyett Németi Rudolf a főszerkesztő-

készítette vele az interjút. Hogy ezt az interjút, illetve Hodjak személyét mennyire fontosnak tartották, az is mutatja, hogy a szokásostól eltérően, német szöveg létrebekerült a tartalomjegyzékbe, illetve kikerült a címoldalra is.

E rövid interjú fontos irodalomtörténeti adalékként is olvasható, egyrészt azon válaszoknak köszönhetően, amelyeket a Dacia Kiadó szerkesztőjeként ad a megjelentetett, illetve megjelentetendő könyvek jellegét és a korabeli könyvterjesztést illetően. A már napvilágot látott kötetek közül is kiemeli az *Interpretationen deutscher und rumäniendeutscher Lyrik*¹¹ [Interpretációk a német és romániai német líra köréből] címűt, melyet „a kritikus eduard schneider [sic!] egy nw-körkérdés [nw: *Neuer Weg*¹² folyóirat – Sz. E. megj.] alapján az év legjobb könyvének, bestsellernek” nevezett, ez is alátámasztja a korábbiakban már említett tényt, hogy a 60-as évek végén, 70-es évek elején fordulat következik be a lírában (is), és ezen újfajta líra, versnyelv olvasásához segítséget, fogódzókat kell nyújtani. A terveket illetően pedig a *Sächsische Volkslieder*¹³ [Szász népdalok], illetve a *Moderne rumänische Proza*¹⁴ [Modern román próza] köteteket említi.

Kiadói tevékenysége mellett természetesen a verseiről is faggatják (megjegyezve, hogy második verseskötete is készül), és ennek kapcsán saját verséből idéz néhány sort, mely a versírásról és -olvasásról való vélekedését tükrözi, s mely ugyanakkor a korabeli olvasási, értelmezési alternatívákat sugallja, a referenciális és metaforikus olvasatról mondvá értéktételeket:

helyettes, Cselényi László a szerkesztőségi titkár, Werner Söllner bekerült az ún. szerkesztőségi közösségbe (Colectivul de redactie), Peter Motzan és Gaal György pedig még mindig tagja az ún. szerkesztőségi kollégiumnak (Colegiul de Redactie), s mellettük Rostás Zoltán is. Ettől a számtól kezdve tehát négy magyar és két német tagja van a szerkesztőségnek az eddigi két magyar és egy német helyett.

11 Hsg. Brigitte TONTSCH. Dacia Verlag, Klausenburg, 1971.

12 Német nyelvű napilap 1949–1992 között, bukaresti szerkesztőséggel és tizenegy más városbeli képviseléttel. 1964-ben érte el legmagasabb példányszámát: 70 000-et. 1993-tól *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien* (ADZ) címen jelenik meg hetente, melyet ugyanattól az évtől a *Neue Banater Zeitung*, 1996-tól pedig a *Karpatenrundschau* is átvész mellékletként.

13 Hsg. Michael MARKEL. Dacia Verlag, Klausenburg, 1973.

14 Ilyen címmel nem találtam a Dacia Kiadónál kötetet Petru Poantă szerkesztésében, 1973-ban viszont ugyanó kiadott egy *Modalități lirice contemporane* [Kortárs lírai megoldások] címűt (Dacia, Cluj-Napoca). A terv szintjén szereplő könyv témáját tehát vagy elírták az interjúban, vagy időközben megváltozott a terv. Petru Poantă irodalomkritikusként mindezen lírával, prózával is foglalkozott, 1994-ben például *Scritori contemporani* [Kortárs írók] címmel jelentet meg kötetet az Editura Didactică și Pedagogică-nál.

„Verseim autósiskolák
felismerhető és titkos közlekedési jelzésekkel:
Aki a sorokon utazik, jól utazik.
Aki a sorok közt utazik, még jobban utazik.”

Mint az előbbi sorokból, illetve a jelen tanulmányban korábban idézetekből is láthatjuk, Hodjak rövid időn belül a fiatal német írógenerációnak jeles képviselőjévé és támogatójává válik, aki szakít az addigi, referencialitásalapú írásmóddal, és költőként, illetve kiadói szerkesztőként egyaránt a metaforikus írásmód mellett teszi le a voksát.

A tanulmánynak szabott keretek megakadályoznak abban, hogy tovább folytassam az *Echinox* folyóirat többi évfolyamának elemzését. Ez, a romániai német irodalomra fókuszálva, további kutatás tárgyát fogja képezni, és remélhetőleg árnyalja az eddig megjelent *Echinox*-kutatásokat, melyek többnyire a magyar és román részre fókuszáltak.

A fenti vizsgálódás alapján kijelenthető, hogy Franz Hodjak az *Echinox* megjelenésétől, egészen pontosan az első lapszámától kezdődően nemcsak jelen van a lapban, mint a legtöbbet publikáló német szerző, hanem hatása az egyetem elvégzése után még évekig érezhető, egyrészt a (lírában, prózában, elemzésekben, beszélgetésekben, interjúkban és nem utolsósorban a műfordításokban való) megjelenések által, másrészt, új vers- és prózanyelvével, a korabeli német lírára és prózára tett hatása révén is, nem utolsósorban irodalomszervezőként, kiadószerkesztőként végzett munkásságának köszönhetően is vissza-visszatér.

S hogy miként értékelte maga Franz Hodjak az *Echinox*-ot? Zárásként következék tőle egy gondolat, szintén egy interjúból, de immár a 2019-es évből, azaz a bevezetőben idézetnél szinte 50 évvel későbből. Ezt az interjút jómagam készítettem a Mesterrel, és többek között az említett folyóiratról kérdeztem. Így vall ennek szerepéről, ezzel mintegy ráerősítve az 1970-es véleményére:

„Az *Echinox* folyóirat felbecsülhetetlen jelentőségű volt a Filológia Kar jövődöbéli írói számára. Egy laboratóriumhoz hasonló fórum volt. A romániai irodalmi lapokba nehezen kerülhettek be a kezdők. Az *Echinox* rövid időn belül országszerte ismertté vált, sőt a Szabad Európa Rádió is rendszeresen foglalkozott vele, dicsérettel illette az írások magas színvonalát és meg nem alkuvó jellegét.”

THE CASE OF FRANZ HODJAK WITH *THE ECHINOX*.
THE MOST PUBLISHED GERMAN AUTHOR OF THE TRILINGUAL
MAGAZINE

Keywords: *The Echinox*; *Franz Hodjak*; *literary translation*; *multiculturalism*;
metaphoricity

In my study I examine Franz Hodjak's attitudes toward *The Echinox*, his own and others' texts, and the authors through the first three years of the magazine, with a quantitative and qualitative examination of Hodjak's texts. I was mainly curious about the frequency with which Franz Hodjak's texts were published during this period compared to other German authors, the type of texts he published, and the extent to which they crossed the German page frames and entered the Romanian and Hungarian parts. These aspects may also shed light on the place and role of the young twenty-year-old poet-writer-translator Hodjak in the magazine and in the literary life of his contemporary period in general, and how much they defined his further literary work: both writing and editing.

CAZUL LUI FRANZ HODJAK CU REVISTA *ECHINOX*.
AUTORUL GERMAN CU CELE MĂI MULTE PUBLICAȚII ÎN ACEASTĂ
REVISTĂ TRILINGVĂ

Cuvinte-cheie: *Echinox*; *Franz Hodjak*; *traduceri literare*; *multiculturalitate*; *limbaj*
metaforic

Folosind metode cantitative și calitative a textelor lui Franz Hodjak, în acest studiu supun analizei atitudinea scriitorului german Franz Hodjak față de revista trilingvă *Echinox*, față de textele sale și ale altora, precum și față de alți autori în primii trei ani ai revistei. M-a interesat în primul rând cât de des au fost publicate textele lui Franz Hodjak în comparație cu alți autori germani, ce fel de texte au fost publicate de autor, respectiv textele lui în ce măsură trec de paginile germane și intră în partea română și maghiară a revistei. Aceste aspecte ne ajută să identificăm atât locul și rolul tânărului poet-scriitor-traducător Hodjak în revista *Echinox* și în viața literară a perioadei respective în general, cât și modul în care acest lucru i-a definit opera sa literară ulterioară: atât activitatea de scriere cât și cea de editare.